

TÜRK XALQLARININ FOLKLORUNDA ALINYAZISI

Xülasə

Məqalədə türk xalqlarının folklorunda alinyazısı motivi ilə bağlı inanclar təhlil edilmişdir. Alinyazısı öncədən təyin edilmiş tələni bildirir və onun yazı olması, yəni yazılması normativ xarakterli olmasını göstərir. İnsan doğulmamışdan əvvəl və ya doğulan kimi müəyyənlaşan gələcəyi və həyat yolu onun yazılan taleyidir. Allah tərəfindən müəyyən edilmiş və yazılmış tələni dəyişmək və silmək mümkün deyildir.

Məqalədə qismətin qaçılmazlığı, öncədən təyin edilmiş yazının pozulmazlığı inancının arxaik kökləri türk xalqlarının folklor örnəkləri və inanclarda göstərilmişdir. Hər bir insanın möhürlənmiş taleyi və alinyazısının olduğu türk xalqlarının folklor mətnlərində öz əksini tapmışdır. İnsanın öz taleyini seçməməsi və onun öncədən Allah tərəfindən təyin edilməsinə, nəsihət və qismətin mövcudluğuna inanc bugün də yaşamaqdadır.

Açar sözlər: tale, qismət, kitab, "Ay-Sudur"

Giriş. Qəhrəmanların taleyinin yazıldığı ömür kitabına türk epik ənənəsində geniş rastlanır. "Ay-Sudur" kitabının adındakı "Sudur" sözü sanskritcədən tərcümədə "sutra", yəni budda təlimi mənasına gəlir və Qərbi Sibirdə "sutra" sözünün dəyişilmiş forması kimi işlənir. Mərkəzi Asiyada geniş yayılmış buddizm dininin təsirindən "Sudur" dastanlara daxil olmuşdur. "Ay-bitik" və "İrk-bitik" kitablarının adlarındakı "bitik" sözü qədim türk dilində yazı, məktub, kitab deməkdir və Azərbaycan dilində "yazılmış dua" mənasında hələ də işlənir. Qədim türk yazılı uyğur abidələrində talelər kitabı "An Bitik" haqqında məlumat vardır. Orada insan həyatının təsviri və ömrünün uzun-qısalığı haqda məlumat verilir. "An-Bitik" dəki yazıda deyilir: "Ey ər! Bizi səni aparmağa göndərəndə onlar əvvəlcə tale kitabına baxdılar. Tale kitabında sənin ömrünün vaxtı, vədəsi dolmamışdı..." [1, s.12].

R.B.Ekvall 1964-cü ildə Çikaqo Universitetində nəşr edilmiş "Tibetdə dini mərasimlər" adlı əsərində Tibet lamlarının dini kitabla keçirdikləri fəal mərasimini təsvir etmişdir. Lamlar dua oxuduqları zaman kitabı açıq halda falına baxılan adamın başına atırmışlar. Onlar açıq düşən səhifədəki mətnin köməkliyi ilə gələcəyi

izah etmişlər. Kitablara falabaxma inancı Volqaboyu Kazan tatarlarında "Quran" açmaq, kitab açmaq, Sibir tatarlarında isə "paltar açmaq" kimi saxlanılmışdır. Fal açmaq məqsədi ilə "Quran" və bulqar epoxasının yazılı abidəsi olan Qul Əlinin "Qisseyi-Yusif" əsərinə müraciət edilmişdir [2, s.56]. Çulışman çayının sahilində yaşayan soyonların (tıvalılar) "Sudur biçik"lə falabaxan sudurçiləri var idi. Əvvəllər yalnız soyonların sudurçiləri olmuşdur. Sonra onlar bir-birlərini öyrədərək yayılmışlar [3, s.125].

Altay dastanlarında "Ay Sudur" və ya "Sudur Biçik" adlı tale kitabından bəhs edilir. Qəhrəmanlar bu kitabdan öz adlarını, onlara təyin olunmuş atı, qismətlərinə düşən (evlənəcəkləri) qız haqda məlumatları öyrənirlər:

"Kozın Erkeş" dastanının baş qəhrəmanı evlənəcəyi qız Bayım Sur haqda məlumatı və onu gətirmək üçün səfərə çıxmalı olduğunu talelər kitabından öyrənir. Qəhrəmanın ölümsüzlüyü haqqında "Sudur-biçik"də məlumat verilir [4, s.53]. "Alıp-Manaş" dastanında bahadırın müdriklik kitabını götürüb vərəqləməsindən bəhs edilir. "Maaday-Qara" dastanında qəhrəman "Sudur" kitabını oxuduqdan sonra gələcək nişanlısı və taleyi haqda informasiya alır. Das-

tanda lamlar günəş və ay sutralarını növbə ilə açaraq Maaday-Qaranın doğulması haqda məlumat alırlar.

"Ağ Bökənin oğlu xan Tacı" altay nağılında qızıl əsalı, qızıl xəzli qoca peyda olub, qəhrəmana ardıc kolunu Altın-çoqor adlı qovaq ağacının ətrafında yandırmadı məsləhət götürür. Sonra qoca ağ çolmon ulduzuna çevrilib göyə çəkilir. Bahadır qocanın sözüünə əməl edib, ardıc kolunu yandırır (ardıc kolu yalnız Allahların və ruhların şərafinə müqəddəs yerlərdə yandırılır və bu, san yandırmaq adlanır). Qəhrəman altı yerdə belə müqəddəs ocaq qalayıb, altı dəfə qızıl qovaq ağacının başına dolanaraq "Anam qızıl qovaq, Altın-çoqor, səmadakı Kuday!", - deyərək dua edib, ömrünün uzun və ya qısalığını, öləcəyi vaxtı bilmək istəyir. Bu zaman yanan od kimi bir yarpaq səmadan düşüb ağ məktuba çevrilir. Qəhrəman dizi üstə çöküb dua etdikcə yarpaqlar yerə düşüb "Sabra-biçik" yazısı şəklində məktublara çevrilir. Nağılda bu motiv bir neçə dəfə təkrarlanır. Qəhrəman Kan-Tadı, Altın-çoqor ağacının yanına gəlib, üç dəfə əllərini yerə qoyub səcdə edərək, üç dəfə dua edib deyir: "Mənim Kudayım Üç Kurbustan, mənim öldüyüm yerə sümüklərimi qoyarsanmı? Sən bilərsən!" [5, s.146]. Yenə yarpaq şəklində "Sabra-biçik" yazısı yerə düşür. Yazıda qəhrəmanın atının məsləhətlərinə əməl etməsi və sözündən çıxması yazılır. Yenə həmin nağılda Kan-Tadı Altın-çoqor qovaq ağacına gəlib altı yerdə ocaq qalayıb dua edir. Qəhrəman yerə enən "Sabra-biçik" yazısına baxıb görür ki, ömrünə doqquz gün qalıb [5, s.156-161].

Çoltoş Kurakanovun söylədiyi "Kan Merçen" nağılında Altın Tolunun hakimləri "Sabra-biçik" kitabına baxıb yer üzündə yaşayan yetmiş xanı öz tabeçiliyində saxlayır və günahkar olduqları üçün onlara cəfa verirlər. Eyni söyləyicinin danışdığı "Altın-Kuçqaş" nağılında qəhrəman atın yanına gəlir, at fınxırır, atın burun seliyindən "Sabra-biçik" yazısı düşür. Yazıda qəhrəmanın başına gələcəklər yazılmış olur [5, s.193]. "Maaday Qara" dastanında "Sudur-biçik" də qəhrəmanın taleyi belə yazılır: o, Altın-Tadini alıb öz həyat voldaşı etməli, yüz il ərzində döyüşə getməli, yüz ildən sonra Erliyin yeraltı dünyasında yaşadığından sonra evə qayıdıb

sülh içində yaşamaqdadır. Üç Kurbustan – Kuday qızıl kitab "Altın-sudur" a baxıb Maaday Qaranın Erliyin yanında qırx illik ömrü qaldığını, çıxmaq vaxtı çatdığını bildirir [5, s.107-114].

Digər altay nağılında Ağ-Bi, Arçın-Kurçin dağında Üç burxana dua edir, dilək diləyir, onlardan bala-su (övladı olması üçün) istəyir. Onlar qəhrəmanın taleyində üç oğlu olduğunu bildirirlər.

N.P.Direnkova "Teleutlarda şamanlığa dair materiallar" əsərində şamanın Ak Ülgənin "Sabra-biçik" kitabını aldıqdan sonra qamlıq edə biləcəyini qeyd edir [6, s.119].

İnsandan Surun (Sür – insanı mühafizə edən ruhudur) ayrılması tamamilə Ülgənin-Anam Yayucunun iradəsi ilə baş verir. Anam-Yayucı öz iradəsini Ülgən-bidiin "Sabır biçik" adlanan, xüsusi əlyazması olan, şaman dilindəki kitaba yazır. Əgər insanın sürü ayrılmasındansa, onda onun kitabında o adam haqda əlyazması qaralır, yəni "Kara kat pazıl partır". Bu yazını ancaq qam-şaman görə bilər [7, s.57]. Azərbaycan dilindəki *Yazım qara yazılıb; Yazım qara gəlib* ifadələri buradan yaranmışdır.

Tale yazısının inancının birbaşa insan ruhu ilə bağlılığı bu mətn vasitəsilə aydın olur. Buradan görünür ki, yazılmış tale inancı türk şamanlığının təməli, köklü inanclarından olmuşdur və bu inancın kökləri daha arxaik qatlara gedir. *Tale yazısının insan ruhu ilə bağlılığı bu inancın daha arxaik olduğunu göstərir.*

"Qeser" dastanında Abay Qeser rəqibi uzun, kürən qarının "Hühə sıldən" – sıldəsinin, yəni monqolca ruhunun yerini sarı tale kitabından öyrənir. Orada bildirilir ki, cənubda yerləşən sarı göldə, üç yaşlı qara qurbağanın mədəsinin dibində "aminay altan toono" – "ruhun qızıl cifti" var. Bu, ovcun içi boyda, ya da aşiq boyda sarı daşdır. Onun sarı rəngli olması monqol inancında ruhun günəş və od mənşəli olduğunu bildirir [8, s.84].

Yakut (saha) nağılında qəhrəman yer üzündə hər şeyi görə Deseqen Toyonun onu *tale ayıraraq* göndərdiyini deyir [9, s.215]. "Bumbaaday qoca" yakut nağılında Bumbaaday qoca "Sudur" kitabına baxıb hər şeydən xəbərdar tutur. "Baldır Beejek" yakut nağılında daşın altından iri qızıl kitabı olan Ağ Merçendey adlı

ağ saqqalı qoca çıxır. Kitabda qəhrəmanın hara getməli olduğu yazılır [9, s.107]. “Deer-Meqe və altıbaşlı manqıs Kalça-merqen” nağlında Deer-merqenin atası müqəddəs kitab “Sudur” dan altıbaşlı Kalça-merqenin onlara hücum edəcəyini oxuyur.

Mətnin əsasında dayanan ideyanı müəyyənləşdirmək üçün variantların öyrənilməsi əsas şərtidir. Variantlılıq özünü bütün səviyyələrdə göstərən canlı folklorun mütləq və universal keyfiyyətidir. Ona görə də, əldə edilməsi mümkün olan bütün variantlar tədqiqata cəlb edilməlidir.

Masallıdan qeydə alınmış “Yazıdan qaçmaq olmaz” adlı mətnə də altay nağıllarında olduğu kimi, tale yazanın vərəqlərə yazdığı tale yazılarında bəhs edilir. Mətnə deyilir ki, şah oğlu alacağı qızı axtarmağa gedir. Meşədə şələlədən cürəbəcür, vərəq-vərəq kağızların axdığını görür. Şələlənin başında bir ağsaqqal qoca oturub tale yazır. Şah oğlu ondan öz taleyinin kimə, hansı şahın qızına yazıldığını soruşur. O, şah qızı deyil, kömürçü qızı alacağını öyrənir və şələsini aparan bir kömürçü qızının kürəyinə bıçaq ataraq yaralayır, qız da xəncəri çıxarıb özündə saxlayır. Həmin kömürçü başqa şəhərə gedib varlanır, oğlan pəncərə önündə əyləşib, tikmiş həmin qıza aşiq olub onu alır. Toy gecəsi qızın kürəyindəki bıçaq izini görəndə qız onun bıçağını özünə qaytarır [10, s.219].

Yakut (saha), altay, teleut, monqol, Anadolu, Azərbaycan, İraq-Türkmən, Güney Azərbaycan folklorundan götürülmüş müxtəlif nümunələr alınyazısı motivinin türk xalqlarının folklorundakı mövcudluğunu və variantlılığını bildirir. Sadalanan çoxsaylı folklor örnəkləri öncədən yazılmış taleyə inancın türk xalqlarının arxaik inanc sistemində aid olmasını göstərir.

Altay-şaman inancına görə, insanla onun nəsil-şəcərə ağacı arasındakı əlaqə var idi. O ağacdan düşən yarpaqlar müəyyən işarələr daşıyır və yazıya bənzəyirdi. Bu da insanın taleyini deyirdi. Buna görə də yuxuda yıxılan ağac görmək ailədə kiminsə ölümü demək idi [3, s.92]. Bu, inancın arxaik köklərinin şamanlıqla bağlılığını göstərir. Bu inanc Azərbaycanda indi də mövcuddur.

Kıbrısdan qeydə alınmış “Əzrayılın gözlükləri” nağlında Əzrayıl mamaçaya öz gözlüklərini verib tapşır ki, uşaq doğularkən kimə görmədən gözüne taxıb, uşağın alnında yazılanları oxusun. Mamaça bir uşağın alnında atəşdən öləcəyini, digərində ölümünün bıçaqdan olacağını, növbətinin isə su içərkən quyuya düşüb öləcəyini yazıldığını oxuyur [11, s.302].

Qarabağdan qeydə alınmış “Əcəli suda tamam olan gənc” mətnində deyilir ki, Məhəmməd peyğəmbərin qonaq olduğu evdə uşaq dünyaya gəlir. Cəbrayıl gəlib uşağın alınyazısını yazıb gedəndə, Məhəmməd peyğəmbər ondan uşağın taleyinə nə yazıldığını soruşur. Toyu olan gün uşağı sel aparacağını öyrənən peyğəmbər Cəbrayıldan yazını onun xətrinə dəyişməsinə istəyir, lakin Cəbrayıl alınyazısının silinməz olduğunu bildirir. Allahın uşağa yazdığı gəlsin deyə, peyğəmbər ona öz adını qoyur və atasına toy günü onu çağırmasını tapşır. Toy günü bəy gəlini atın üstündə çayı keçib gətirməlidir. Bəy peyğəmbərin tapşırığına əməl edərək, quru torpaqla gedir, lakin qəfildən sel gəlib oğlanı aparır. Peyğəmbər seldən oğlanı bir neçə dəfə çıxarsa da, oğlan onun gözüne kötük görünür və o, yenidən bəyi selə atır. Beləliklə, oğlan həlak olur [12, s.282]. Mətnin bir variantında isə Cəbrayılın yerinə Əmirəlmöminindir və sonda Allahdan “sən mənim yazımı poza bilməzsən” sədası gəldiyi deyilir [13, s.273]. Mətnin bu variantı Məhəmməd peyğəmbərlə bağlı idisə, növbəti variantı İsa peyğəmbərlə bağlıdır.

Qarabağdan qeydə alınmış digər mətnə də *qaçılmaz qismətdən* bəhs edilir. Mətnə deyilir ki, üç qızı olan qadın oğul arzulayır. Yuxuda Allah ona oğlu olacağını, lakin on doqquz yaşında onun əlindən alacağını desə də, qadın razılaşır. Oğlan on doqquz yaşına çatanda ana İsa peyğəmbərin yanına gəlib, ondan kömək istəyir. İsa peyğəmbər qadının yalvarışlarına dözmə bilməyib, ona yazığı gəlir və uşağı özü saxlayır. Oğlanın on doqquz yaşına tamam olan gecə ildırım çaxır. Peyğəmbər ildırım vurmasından ehtiyat edərək, uşağı qucağında saxlayır. Qəfildən gələn sel uşağı aparır. Peyğəmbərin qucağında isə uşağın paltarları qalır [13, s.270].

Mətnlərdən görünür ki, hətta peyğəmbərlər belə qismətin, qəzayi-qədər inancını ala

bilmirlər. Nə Məhəmməd, nə də İsa peyğəmbərin gücü Allahın yazısını pozmağa yetmir.

Güney Azərbaycandan qeydə alınmış “Alınyazısı” mətnində şahın arvadı yıxılıb, əlinin dərisi soyulur. Bir oğlan şahın arvadının oğurluq üstə tutulub başının qırılacağını öncədən görür. Şahın arvadı və oğlu bu hadisənin öz ölkələrində baş verməməsi üçün başqa ölkəyə gedirlər. Padşahın arvadı bir bəyin evində kənz işləyir, bəyin arvadı yuyunanda boyunbağısını taxçaya qoyur, lakin boyunbağını quş dimdiyində aparıb ağacdan asır. Kənz işləyən oğurluqda günahlandırılır, başını qırılıb şəhərdə dolandırılır. Bir gün sonra quş boyunbağını gətirib yerinə qoyur və şahın arvadının günahsızlığı üzə çıxır, padşahın oğlu anasını geri qaytarır [14, s.208].

Güney Azərbaycandan qeydə alınmış digər mətnə də ata-anasının tək övladı Sitarə paltar yuyanda bir qara qarğa iyde ağacının başına qonaraq ona “sən ölüyə qismətsən” deyir. Sitarəni ata-anası bu qismətdən qaçırmaq üçün başqa yerə aparırlar. Qarşılarna çıxan qalının qapısı yalnız Sitarə döyəndə açılır və bağlanır. Qız qalının içərisində qalır, ata-anası “qisməti belə imiş” deyib gedirlər. Qalada ölü oğlanın üstündəki kağızda “hansı qız “Quran”dan qırx surə oxuyub oğlanın sinəsindən qırx mili çəkərsə, oğlan dirilib onu alacaq” yazısı görüb, yazılanlara əməl edir. Son gecə köçdən aldığı qaraçı qızı onun yerinə keçir və dirilən oğlana yalandan Sitarənin kənz olduğunu deyir. Oğlan bazara gedəndə Sitarə ona səbir daşı və bıçaq almasını tapşır, başına gələnləri səbir daşına danışıb özünü öldürmək istəyəndə oğlan qoymur [14, s.246].

“Nardan qız” Azərbaycan nağlında mü-nəccim Qaqauz şaha dünyaya bir qız uşağının gələcəyini və on dörd yaşına çatan kimi onu öldürəcəyini deyir [15, s.148].

“Ceyranın nağılı”nda Rum padşahının oğlu Əhməd Zərqovani alıb qaçır. Öz atasının yanına getməyin xeyirli olub-olmayacağını öyrənmək üçün kitab açır [15, s.206].

Sadalanan çoxsaylı mətnlər yazılmış tale motivinin türk xalqlarının folkloru üçün ənənəvi motiv olduğunu göstərir. Növbəti mətnlərdə isə talenin ağ geyimlilər tərəfindən yazılması və bir daha pozula bilməməsi vurğulanır.

İraq-Türkmən nağıllarından “Yazılan pozulmaz” nağlında deyilir ki, padşah gecə kəndi gəzəndə bir evdə işıq görür. Ağ geyimlilərin yeni doğulmuş uşağın taleyini yazıb çıxdıqlarını görür, padşah israr etdikdən sonra yazdıqlarını ona deyirlər. Doğulan oğlanı toy gecəsi aslan yeyəcəyini bildirlər. Uşağı padşah özü götürüb saxlayır, qala tikdirir, əsgərlərlə əhatəlayır, toy gecəsi fənərin başındakı his çevrilib aslan olur, oğlanı yeyib, qeyb olur [16, s.229].

Nağılın digər variantlarına diqqət yetirərsək, variant fərqlərini görürük. “Allahın yapısı yıxılmaz” nağlında isə padşah ağ geyimlilərdən yeni doğulan oğlanın qismətinə onun qızı ilə evlənəcəyi və onun sərvətinə sahib olacağını yazıldığını öyrənir və danılır. Oğlanı atasından alıb, cariyəsinə verib, öldürməsinə tapşır. Cariyə isə bir quş kəsb uşağın köynəyini qana bulandırdı aparır. Oğlanı bir kisə pulla bir ağacın altına qoyur. Oğlanın öz anası uşağı tapır, qoyulan pulla ev tikdirir. Padşah bir neçə ildən sonra ordan keçəndə uşağı valideynlərindən alır və məktubu gətirəni öldürməsinə yazaraq, onu oğlunun yanına göndərir. Padşahın qızı “qızımın kəbinini onunla kəsin” yazıb, məktubları dəyişir və padşahın oğlu məktubda yazılanlara əməl edir. Padşahın mal-mülkü qızına qalır [16, s.242].

Qarabağdan qeydə alınmış “Yazıya ovsanat” mətnində isə sadalanan digər mətnlərdən fərqli olaraq, xeyirxah əməl sayəsində insanın taleyinə yazılmış olan bədbəxt hadisənin dəyişdiyini görürük. Mətnə deyilir ki, peyğəmbər bir kişinin çırpısını gətirdiyi yerdə öləcəyini bildirir. Lakin kişi ölmür. Çırpı şələsini açanda ortasından ilan çıxır. Kəkəsinin birini dilənçiyə verdiyi üçün Allah təhlükəni ondan sovuşdurur [17, s.47].

İslama görə, insanın taleyi “təqdir taxtası”na yazılıb. Eyni zamanda insanın xeyirxah və bəd əməlləri “lauhel məhfuz” əməl kitabında qeyd edilir və onun sonrakı taleyinə təsir edir. Yeni insan özü öz taleyini yaradır, öz hərəkətləri ilə öz gələcəyini müəyyənləşdirir. İslamın qanunlarına görə, insanın taleyi müəyyən mənada onun özündən asılıdır. Beləliklə, bu yolla islam hər bir insana sərbəstlik imkanı verir. Bu bərdə daha geniş məlumatı M.B.Piotrovskinin

1994-cü ildə nəşr edilmiş "İslam və tale. Müxtəlif mədəniyyətlər kontekstində tale anlayışı" əsərindən əldə etmək olar [18].

Yol nemegüllüğü tənqri; Öd tənqri

S.Y.Neklyudov türk və monqol xalqlarının mifologiyasında iki monqol teonimi: Yol və Zayaçadan bəhs etmişdir. Qədim türk inanclarında Yol tənqri ilahinin və ya ruhun adı kimi çıxış edir. Monqol ilahisinin Yol tənqri və ya Yol Zayaçı adının şaman çağırışlarında Yol tənqri Zayaçu tənqridən sonra, bəzən isə paralel olaraq "Yaryuci-tənqri" – "Hakim tənqri" və "Yil-un tənqri", "Yil-un kağan tənqri" şəklində adı çəkilir. Sonuncusu yakutların qədim tale ilahisi və doğulan uşaqlara ruh verən Cılğa xana tam uyğun gəlir. Beləliklə, Yol Zayaçının də daxil olduğu qədər, qismət, xoşbəxtlik funksiyalarını daşıyan tale ilahiləri qrupundan bəhs edilir. Onu "artan xoşbəxtlik" adlandırırlar. Beləliklə, bu ilahinin üç adı var: *Yol tənqri*, *Yol nemegüllüğü tənqri*, *Yol yayaqacı (xoşbəxtliyi artıran tənqri)*. Qədim türklərdə "yol" sözü xoşbəxtlik, uğur mənasında işlənir. Qədim türk göytürk yazılı abidələrində insana tale və ömrü müddətini Tənqri verir.

M.Kaşğarlının "Divan-lügət-öt-Türk" əsərində "Ödlək" adlanan arxaik zaman və tale tanrısından bəhs edilmişdir. VII əsrin alban tarixçisi Musa Kalankatuklu "Albaniya tarixi" əsərində xəzərlərin dinindən bəhs edərkən, "naməlum yollar ilahəsinə" tapındıqlarını qeyd etmişdir. "İrk Bitik"də ("Fal kitabı") bu tanrı Ağ yol tanrısı və Qara yol tanrısı kimi ikili ipostasda çıxış edir: "Mən ala atlı yol tanrısıyam... Qorxma! Mən xoşbəxtlik (kut) verəcəm!", "Mən Qara tanrısıyam. Yollar tanrısıyam". Bu tanrının funksiyası əmin-əmanlığı təmin etmək, insanlara xeyir-dua verməkdir. Türklər üçün "yol" sözün "tale", "bəxt", "qismət" anlamını bildirir. Azərbaycan xalq danışıq dilində "qara yola gəldim", "yolun açıq olsun" və s. kimi ifadələrdə yaşamaqdadır.

S.E.Malov "Türklərin Yenisey abidələri. Mətnlər və tərcüməsi" əsərində "tale" sözünün "uluğ" sözü ilə ifadə edildiyini bildirmişdir [19, s.26]. "Gülü-çor" epitafiyasında "onun taleyi belə idi", "səma belə məsləhət bildi" ifadələrində Tanrının müəyyənləşdiriyi tale yolundan

bəhs edilir. J.P.Ru, Hun imperatoru Atilanın "ömrü olana heç bir ox saplanmaz, oysa vaxtı gələnin günləri bərişdə belə sayılıdır" sözlərindən çıxış edərək, hunların qədrəci olduqlarını bildirir [21, s.66]. J.P.Ru "Əskiçağ və ortaçağ Altay türklərində ölüm" əsərində insanın qədərini və yaşam müddətini müəyyənləşdirən Öd tənqri – Zaman Tanrısından bəhs edərək, qədim türk atalar sözünü misal çəkir: "*Öd tənqri yaşar, kişi oğlu kop öltəci kulingay*" – Zaman tanrısı var olduqca yaşar, insanoğlu isə ölümlü yaradılmışdır [20, s.97].

Türk-şaman mətnlərində insan taleyinin qoruyucusu kimi *Cılğa xanın* adı çəkilir. Mətnlərdə *Hara Suorun* qəhrəmana yaxşı tale verdiyi, yer üzündə heç bir fəlakətə uğramamasını dilədiyi qeyd edilir [21, s.265]. Altay xalqlarında işıqlı ruh *Tayda töş* insanların taleyini, ömrü müddətini müəyyənləşdirir və onların ömrünü qısaltaraq, onlara xəstəlik göndərir [22, s.166].

İnsanın taleyinin öncədən təyin edilməsi, qaçılmayan qismət, pozulmayan alinyazısı inancı əksər dünya xalqlarının mifologiyasında vardır. Bu, fatallıq, qəzayi-qədər, çərx-i-fələk, ilahilərin yazdığı tale yazısı inancının Azərbaycan və digər türk xalqlarının folklorundakı inikası, dastanlarda, nağıl və rəvayətlərdəki əksi sadalanan folklor örnəkləri ilə diqqətə çatdırıldı.

Yazıya pozu yoxdur; Qismətdən artıq yemək olmaz; Qismətdən qaçmaq olmaz; Sən saydığını say, gör fələk nə sayır və s. kimi inanclar Azərbaycan atalar sözü və məsəllərində yaşamaqdadır.

Alinyazısı inancı tatar atalar sözü və məsəllərində mövcuddur: Adəm söylər, təkdir kölər, yəni Adam deyər, tale gülər; Adəm söyli, yazmış köyli – Adam təxmin edər, tale təyin edər; Bəzəyə yazqan ikençeqə bulmıy – Birinə yazılan digərinə aid deyil; Bezqə yazqanı bolan kütirməz – Bizim üçün yazılan marala toxunmaz; Manqayqə yazılqan yazmışını tir belən sıpırıp töşerep bulmıy – Alinyazısı sonradan silinmir.

Nəticə. Anadolu türklərinin deyimlərində də bu inanc yaşamaqdadır: Nəsbədən ötə köy yoxdur, Qədərə boyun əymək və s.

Tale pərisi: Pəri İran-fars mifologiyasına aid personajdır. Azərbaycan dilində işlənən "Tale pərisi üzümə gülmür" ifadəsi fars təsiri ilə dilimizə keçmişdir. Het mifologiyasında

Ays, Yunan mifologiyasında Moyrlar, Çin mifologiyasında insan taleyini yazan ilahi Pan-Quan, Etruss mifologiyasında Nortiya, Roma mifologiyasında Parklar tale ilahələridir.

ƏDƏBİYYAT

1. Малов С. Е. Памятники древнетюркской письменности. Тексты и исследования. М.-Л., 1951.
2. Закирова И.Г. Мотив «написанной» судьбы в тюркском фольклоре. www.google.ru-интернет.
3. Сагаласв А.М. Алтай в зеркале мифа. Новосибирск. «Наука», Сибирское Отделение. 1992.
4. Закирова И.Г. «Дастан «Кузы-Курпач и Баян-Сылу»: мифопоэтические традиции». // От конгресса к конгрессу. Материалы Второго Всероссийского конгресса фольклористов. Сборник докладов. Том 4. М., 2012.
5. Никифоров Н. Я. Анносский сборник. Собрание сказок алтайцев. Горно-Алтайск, Ак-Чечек.1995.
6. Дыренкова Н.П. Материалы по шаманству у телеутов. Сборник Музея Антропологии и этнографии, т.х. 1931.
7. Потапов Л.П. Алтайский шаманизм. Л., Изд. «Наука». 1991.
8. Абай Гесер-Хубун (Эхирит-Булагатский вариант). Часть 1. Улан-Удэ.1961.
9. Якутские сказки /Сост. Д.К. Сивцев, Суорун Омоллоов, П.Е. Ефремов. Якутск. Кн.Издательство, 1990.
10. Masallı folklor örnəkləri. 2 c. Bakı, "Nurlan", 2013.
11. Kıprıs Türk Halkbilimi. Masal Coğrafiyamız I. Toplu Masallar I. He babam, De babam. Derleyib düzenleyen. Mustafa Gökçeoğlu.
12. Folklor da bir tarixdir: Qarabağ folkloru antologiyası. IV kitab. Bakı, "Elm və təhsil", 2013.
13. Folklor da bir tarixdir: Qarabağ folkloru antologiyası. III kitab. Bakı, "Elm və təhsil", 2012.
14. Güney Azərbaycan folkloru. IV kitab. Bakı, 2016.
15. Azərbaycan nağılları. 5 cildlik. II c. 2005.
16. İraq-Türkman nağılları. Bakı, "Təhsil", 2014.
17. Folklor da bir tarixdir: Qarabağ folkloru antologiyası. I kitab. Bakı, "Elm və təhsil", 2012.
18. Пиотровский М.Б. Ислам и судьба // Понятие судьбы в контексте разных культур/ Научный совет по истории мировой культуры. М.: «Наука», 1994.
19. Малов С.Е. Енисейская письменность тюрков. (Тексты и переводы). Издательство АН ССР. М.-Л.: 1952.
20. Roux J.P. Eskiçağ ve ortaçağ Altay türklərində ölüm. İstanbul, Kabaçlı Yayınları, 1999.
21. F.Bayat. Türk şaman mətnləri. Efsanelər və memoratlar. Ankara, 2005.
22. Каруновская Л.Э. Представления алтайцев о вселенной. / Природа и человек в религиозных представлениях народов Сибири и Севера (вторая половина XIX начало XX в.) Изд. «Наука», Отдел. Ленинград, 1976.

PREDESTINATION IN TURKIC FOLKLORE

Summary

In the paper, analysis is made of the Turkic people's beliefs related to the motive of destiny. This scientific article is devoted to consideration of believing in fatality, destiny, fortune in the Turkic folklore. Similar plot types and motifs can be found in the folklore of various people.

The word "yazмыш" means to resign predestination, destiny and it's written all over person's face, goes back to a stem yazu (writing), which points to standard character of concept.

Objective of the research is to reveal and interpret a motive of destiny in folklore and medieval literature of the Turkic people as a predestination fixed in written literature.

We believe and often say that fate is predestination. You will not away from fate. Fate is destined from Heaven. Our whole life is pre-planned and we do not choose fate.

Key words: destiny, predestination, the book, "Ah-Sudur"

ПРЕДНАЧЕРТАННАЯ СУДЬБА В ТЮРКСКОМ ФОЛЬКЛОРЕ**Резюме**

В статье проанализированы верования тюркских народов, связанные с мотивом судьбы. Слово *язмыш*, означающее судьбу, в прямом переводе означает предначертание. Богом написано, суждено, на лбу написано. Все эти слова восходят к одной основе *язы* – писать, которая указывает на нормативный характер судьбы.

Язымыш – это будущее человека, его жизненный путь, определенный еще до его рождения. Предначертанную, написанную богом судьбу невозможно изменить или стереть. Неизбежность судьбы, неминуемость предписанного ясно прослеживается в поверье, что судьба запечатлена или написана на лбу каждого человека. Мы верим и довольно часто говорим, что судьба это предопределенность, от судьбы не убежишь, судьба предначертана свыше. Мы не выбираем судьбу и вся наша жизнь расписана заранее.

Ключевые слова: судьба, предначертание, книга, «Ай-Судур»